

Zašto je tema „Uzroci Prvog svjetskog rata“ ključna za razumijevanje povijesti

Za vrijeme mog odrastanja tijekom šezdesetih i početkom sedamdesetih godina Prvi svjetski rat činio se kao nešto jako davno, bliže Napoleonskim ratovima nego današnjici. Ništa od onoga što smo čuli u školskoj nastavi ili u medijima nije moju generaciju nukalo na drugačije razmišljanje. Događaji od 1990. godine i pogotovo ono što sam pročitao u zadnje vrijeme, navodi me na misao da je razumijevanje nastanka ovog rata potencijalno najbogatija, ali još uvijek nedovoljno shvaćena povijesna lekcija. Kako u Hrvatskoj, tako i u svijetu.

Većina povjesničara danas drži da je Prvi svjetski rat bio najsudbonosniji događaj prošlog stoljeća. Iz njegovih razaranja i tragedija, iz probuđenih i razmahnutih demona društveno-političkog rasula, ekstremizma i okrutnosti proizašle su sve druge katastrofe dvadesetog vijeka – od genocida nad Armencima, do staljinizma, nacizma, te Drugog svjetskog rata i Holokausta .

Prigodom lanjske stogodišnjice početka rata pojavila se, kako i treba, lavina komentara. Gledajući ne samo hrvatsku nego i englesku i američku javnu scenu, ne mogu se oteti dojmu da je bilo previše ponavljanja starih površnosti i iskrivljenih šablona koje za izbijanje rata ili krive Njemačku ili promoviraju verziju „svi su pomalo krivi“ na način kojim se ustvari želi reći da nitko nije kriv. Čini se da čak i sto godina kasnije politički utezi još uvijek sputavaju i samu povijesnu struku, a pogotovo javne medije, te da ni do intelektualne „elite“, a kamoli do „šire javnosti“, nisu prodrle nova saznanja i prosudbe iz niza vrijednih stručnih studija zadnjih dvadesetak godina.

Istaknuo bih dvije najvažnije nove spoznaje. Prvo, do rata ne samo da nije moralo doći nego je čudo i najveći peh civilizacije da se rat desio („black swan event“). Dugo se vremena taj rat smatrao neminovnim zbog sukobljenih ekonomskih interesa velikih sila, utrke u naoružanju, suprotstavljenih vojnih saveza, prirode imperijalizma, itd. Oдавно se naglašavala krivnja austrougarskog agresivnog diletantizma, ili pak njemačkog militarizma. S vremenom je postala jasnija krivnja agresivne i nesuvisle politike Ruskog carstva te francuskog stimuliranja i agresivnosti. Niall Ferguson (*The Pity of War*) i drugi ukazali su na vrlo nedemokratsko, ali uspješno, pro-ratno spletkarenje utjecajne manjine vodećih engleskih političara. Ipak, uza sve „patologije“ u svakoj od tih svjetskih sila, niti u jednoj od njih većina ni političke elite niti stanovništva nije željela rat. Kako je onda bilo moguće da se rat dogodio?

Druga spoznaja, koja „odgovara“ na ovo pitanje, je da su u svakoj od ovih velikih država, mehanizmi vlasti bili dovoljno stihijski i nedoradjeni da omoguće manjini da nametne ratnu opciju većini. Do rata ne bi došlo, ili bi bio bitno manje razoran, da makar u jednoj od ovih pet velikih sila nije došlo do ovog paradoksa. Australijski historičar Douglas Newton sažima to ovako: „Raspodjela krivnje na **one** koji su bili krivci ne pomaže nam da vidimo **ono** što je bilo krivo. Dublja istina tragedije 1914. je da su ekonomski, politički i diplomatski sustavi širom Evrope bili defektivni, i da su sve Velike Sile imale udjela u tim manama“.

Upravo je ta defektivnost, ili bolje rečeno *nedoraslost* političkih mehanizama nedovoljno shvaćen „uzrok“ rata koji treba današnje političare i građane naučiti nečemu što nedovoljno shvaćamo. Ne čudi da su tijekom Srpanjske krize nakon sarajevskog atentata Austro-Ugarska Monarhija i Ruski Imperij bili nesposobni donositi suptilne i pametne odluke. Kroz prethodna desetljeća jasno su se demonstrirale kao države koje nisu sposobne iznjedriti mehanizme koji mogu pratiti i usmjeravati svoj društveno-ekonomski razvoj i rastuća interna proturječja koja je taj razvoj donosio. Čak i puno funkcionalnija Njemačka ipak je, kao država nastala 1871., bila tek u ranom pubertetu, te je u trzajima, nezgrapno i nedovoljno metamorfozirala iz apsolutizma u parlamentarnu demokraciju. Bez genijalnog Bismarcka, ili ekvivalentno sposobnih ljudi na čelu, također je bila institucionalno nedorasla ovoj krizi.

Ono što nas treba najviše čuditi je da su dvije najrazvijenije, najdemokračičnije i politički-upravno najorganiziranije države tog doba, Velika Britanija i Francuska, također izazvale rat zbog svoje nedoraslosti. Iako su pojedini njihovi krugovi prihvaćali, ili čak i priželjkivali, izbijanje paneuropskog rata, ipak ga ni francuska ni pogotovo britanska javnost i politička elita nisu većinski željeli. Ipak, u atmosferi ekonomskog nacionalizma, masovnog tiska koji je srozao političku kulturu i zatrovao (ili barem zbnurio) javno mnijenje te drugih malignih društvenih kretanja, odlučnoj manjini uspelo je povući poteze koji su učinili rat mogućim. Douglas Newton je u knjizi *Najtamniji Dani (The Darkest Days, 2014)* precizno prikazao kako je manjina britanske vlade krila činjenice i vlastite aktivnosti od vladine antiratne većine, te nije dozvolila Parlamentu da se informira i debatira odluku o ratu sve do 4. kolovoza kada su događaji i atmosfera stvorena u javnosti učinili da svako protivljenje ratu izgleda kao kukavičluk i izdaja. Najčruvenija demokracija svijeta ušla je u rat, i time ga učinila dodatno malignim, bez da je Premijer to prethodno obrazložio bilo Parlamentu bilo javnosti.

Velika Britanija i Francuska, „pobjednice“ i jedini preživjeli od pet sila, pretrpjele su nezamislivo velike ljudske i materijalne gubitke. Zbog toga je bilo politički (možda čak i „ljudski“) nemoguće da se u poratnim godinama sasvim otvoreno i pošteno analizira kako je rat počeo. Usprkos tome, tijekom 1930-tih došlo je do određene revizije stavova o uzrocima rata prema ideji da su svi pomalo krivi. Možda bi se taj proces dalje nastavio u četrdesetim ili pedesetim godinama, te bi se shvatilo koliko su svaki od aktera bili duboko krivi, da nije došlo do Drugog svjetskog rata i svega što je ta katastrofa donijela.

Moj je dojam (naravno, ne samo moj) da je nedovršenost ovog povijesnog preispitivanja nastanka Prvog svjetskog rata i nedovoljna spremnost ne samo političke nego i intelektualne elite da se sasvim otvoreno s ovim suoči, ostala kao neka vrsta neiskupljenog 'istočnog grijeha' demokracije. Ostalo je zamagljeno kako jedna demokracija raspravlja i odlučuje o kretanju u rat. Bi li došlo do Bushove invazije Iraka i Blairove podrške tom događaju da je postojalo bolje razumijevanje kako bi o ratu trebala odlučivati moderna demokratska država te svijest da je naša civilizacija prije sto godina, na početku modernog doba, bila skoro uništena nečim što se moglo izbjeći?

To mi se čini kao barem jedan od razloga zašto je svjetskoj i pogotovo europskoj javnosti korisno, možda i nužno potrebno, da se nastanak Prvog svjetskog rata bolje i intelektualno poštenije razumije.

Možda se nekome može činiti da to nema puno veze s Hrvatskom i njenim realnostima, ali i sve hrvatske muke i tragedije u zadnjih sto godina bile su teže i malignije zbog 1914. godine. Uostalom, mi smo napokon punopravni Europljani, te se moramo osloboditi provincijalnog naslijeđa da „velika pitanja“ niti možemo razumjeti niti ima koristi od toga jer smo ionako nemoćni. Dapače, u hrvatskoj javnosti danas možda ima više glasnog stenjanja o našoj nemoći nego što ga je bilo pred početak Prvog svjetskog rata. Naravno, čak i minimalno poznavanje povijesti uči nas upravo obrnuto: početkom 21. stoljeća građani Hrvatske u daleko su boljem i moćnijem položaju nego što su bili početkom 20., a kamoli 19. stoljeća.

I u novoj Europi uvijek će najveći ceh teških poremećaja platiti oni slabiji, kojima ćemo mi još dugo pripadati. To ipak nije razlog za intelektualnu pasivnost, nego upravo obrnuto. Svrha ove skromne inicijative za predavače povijesti je potaknuti i podržati edukaciju generacije koja će kroz povijesno saznanje biti politički samosvojnija i građanski mudrija.

*U New York City-ju 28. 9. 2015.
Dinko Podrug, dr.med., dr.med.sc.*